

УДК 271.4(477.86)-722.52-46

DOI: <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2024.19.2.2>

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО З АКТИВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ

РОХМАН Богдан

кандидат філософських наук, доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

кафедра філософії, соціології та релігієзнавства

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

e-mail: bogdan.rokhman@pnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6684-4674>

САВЧУК Олег

кандидат філософських наук, доцент

ЗВО «Університет Короля Данила»

кафедра психології та суспільствознавчих дисциплін

імені академіка УАН отця І. Луцького

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна;

ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»

кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

Науково-дослідний інститут родини і капеланства ІФАІЗ

вул. Софрона Мудрого, 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна

e-mail: oleh.savchuk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5855-1628>

Бібліографічний опис статті: Рохман Б., Савчук О. (2024). Діяльність єпископа Софрона Мудрого з активізації соціального служіння. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*, 19(2), 23–31. <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2024.19.2.2>

Анотація. Шляхом аналізу діяльності єпископа С. Мудрого в Івано-Франківській єпархії УГКЦ розкривається його внесок у розвиток еклезіальних структур цієї церкви. В статті досліджуються громадянські та соціальні ініціативи владики, їх морально-етична й національна наповненість а також вплив на розвиток соціального служіння.

Ключові слова: соціальне служіння, релігійна культура, національна ідентичність, відродження духовності, християнська солідарність, християнська толерантність.

Постановка проблеми. Маркери соціального служіння в українському греко-католицизмі втілюються на двох рівнях. Перший полягає у тому, щоб

зберігати й розвивати свої традиції, свою ідентичність. А другий – активній участі в глобальному розвитку, інтегральною частиною якого є соціальне служіння. Перед необхідністю визначити власну ідентичність після виходу з підпілля опинилась й УГКЦ, котра зустрілась з національними викликами, маючи досить оригінальний досвід: причетності до Вселенської церкви, з її соціально-харитативною спадщиною, та в той самий час, самотніх національних християнських традицій.

Метою статті є соціально значуща діяльність владики С. Мудрого та його внесок у національно-патріотичне виховання українського суспільства.

Відповідно до мети, ставимо перед собою розв'язання таких завдань:

- з'ясувати роль соціального служіння у формуванні релігійної ідентичності;

- виділити релігійно-педагогічні позиції С. Мудрого;

- проаналізувати освітні ініціативи владики С. Мудрого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми національно-патріотичного виховання в душпастирському служінні владики Мудрого й УГКЦ побіжно висвітлені у працях О. Нечвідова [11], П. Яроцького [12] та інших. Узагальнюючі праці з постульованої проблематики відсутні, що зумовлює актуальність представленої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Життєвий і творчий шлях владики С.Мудрого в контексті аналізу його соціального служіння розкривається на трьох рівнях: перший рівень становить об'єктивну логіку життя, – це послідовність зовнішніх подій; другий – зміна переживань, цінностей як еволюція внутрішнього світу людини, як логіка його внутрішніх подій; третій – як результати його діяльності.

Яскравою сторінкою в новітній історії УГКЦ є громадянська активність владики Софрона Мудрого в період його архипастирського служіння на Івано-Франківщині (1997-2005 рр.). Після прибуття з Риму С. Мудрий у 1994 р. отримав призначення на посаду Генерального вікарія Івано-Франківської греко-католицької єпархії. А 2 березня 1996 р. С. Мудрий був номінований на єпископа-помічника Івано-Франківської єпархії з правом наступництва. За час його архипастирського служіння активно розвивалась єпархія: соціальні заходи відповідали інтересам прикарпатців, а культурно-просвітницька діяльність була скерована на піднесення моралі, освіти та духовності народу в регіоні.

В архівах Івано-Франківського обласного радіо збереглися аудіозаписи зі спогадами та духовними настановами преосвященного владики щодо початку його служіння. «Я приїхав до України після п'ятдесятирічної відсутності на поклик: Господь – сила моя! Я дякую Богові, що дав мені змогу повернутися сюди. У моєму поверненні завдячую покійному владиці Софронові Дмитеркові. У той час я мав повертатися з Риму до Америки, маючи американське громадянство. Але владика попросив: "Україна потребує Вас", на що я не заперечив, як і моє керівництво у Ватикані. Отак він взяв мене за руку і привіз до любого Івано-Франківська. Тут я знайшов справді добрих, віруючих людей, які допомогли поставити на ноги нашу семінарію. Я висвятив тут близько 140

священиків, маємо нині 250 студентів, 12 докторів. Маємо змогу виховувати їх на Заході, є вже добрі виховники, які можуть дати світло для розуму, духовної обнови нашого народу, щоб вони справді були дітьми Божими. Це нас спасе. Нас ніколи не спасуть великі гроші, великі капітали, гарні палаци», - промовляють аудіоархіви голосом владики Софрона Мудрого, що зберегли для історії та громади ще й інтонацію, настрій та сердечне тепло цього Великого Українця [11].

Титанічні зусилля щодо легалізації „катакомбної” церкви та її повернення до повноцінної соціальної активності та служіння чи не найвиразніше продемонстрували наявність величезного потенціалу етноконфесійної свідомості в українському суспільстві. Роки архіпастирського служіння С. Мудрого на Івано-Франківщині були присвячені фактичному відновленню структур УГКЦ і таким чином докорінної зміни усєї релігійно-конфесійної та релігійно-культурної ситуації в цьому регіоні України, вони змусили замислитися над більшою пасіонарністю греко-католицької конфесії. Для власного відродження і поступу церква скористалася тими можливостями, які виникають саме в переломні моменти історії.

Особливість пошуку ефективних шляхів виховання молоді в Україні зумовлювалася, як відсутністю державності, так і наявністю різних підходів у розв'язанні цієї проблеми. Базовим принципом у вихованні особистості українця, на думку С. Мудрого, є створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховання національної гідності та свідомості; відчуття етнічної причетності до свого народу. У розвитку національної свідомості особистості виділяють три етапи. Виховання дитини починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої колискової, з бабусиної казки, з участі дитини у народних обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості. У ранньому дитинстві формується культ рідного дому, сім'ї, предків, рідного села чи міста. У «Своєму слові про християнську духовність як чинник виховання» владики наголошує, що дуже важливо розвинути й оздоровити християнську культуру родини. Важливим для виховання дітей є те, щоб практикувати спільні засади християнського життя [5, с. 237].

У власному служінні С. Мудрий дотримується принципу антропоцентризму, вважаючи, що «людина – унікальне Боже творіння, потребує як фізичного, так і духовного піклування, культивування. А місію виховання людини в першу чергу виконують батьки, школа, громада, церква і держава. Природне право людини наказує мати повну співпрацю й гармонію усіх тих чинників». Треба вчити школярів до співпраці з Богом і Його Законом [3, с. 5].

Концепція національного виховання УГКЦ, як частина соціального служіння, має чіткий антропологічний вимір: формування духовного, культурного, інтелектуального світовідчуття і світорозуміння людини, сприяння її активній участі в суспільному, особливо економічному і політичному житті, прилучення людини до національних і загальнолюдських

цінностей, співвідносних з християнськими культурно-цивілізаційними цінностями [12, с. 462].

У практичних діях та науково-теоретичних надбаннях єпарха чітко відстежується національно свідомо позиція, що полягає у відданні належної шани борцям за державну незалежність українського народу, а також усвідомленні необхідності релігійної та національної єдності українців. Громадська діяльність С.Мудрого була насиченою й багатогранною, що підтверджують його промови на найрізноманітніших заходах.

Так, зокрема, 31 жовтня 2002 р. у Слові до учасників засідання Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення Івано-Франківської області доповідач звернув увагу на співпрацю церкви і держави у процесі творення громадянського суспільства, опертого на християнському етико-аксіологічному імперативі.

Багато уваги владикою Софроном Мудрим було приділено розмірковуванням про потребу вдосконалення відносин держави і церкви, та відповідну оптимізацію законодавства. Актуальними є погляди С. Мудрого на церковно-державні відносини, адже владика визначає «... церкву і державу сприймаємо як дві повноправні інституції, що спільно відповідають за утвердження і примноження історично притаманних українській нації християнських цінностей з метою побудови водночас високо духовного і демократичного суспільства» [3, с. 25]. У цьому ж зверненні було висловлено пропозицію внесення до програм навчальних закладів України навчання Закону Божого і релігійної культури України. Адже реалізація правової освіти громадян, на думку владики, не може відбутись без пізнання тисячолітньої релігійної культури України, незважаючи на конфесійну приналежність учнів та вчителів.

Патріотичний характер соціального служіння С.Мудрого знайшов особливе відображення в участі у популяризації та збереженні музейних пам'яток, які стосуються історії регіону. Будучи активним учасником громадсько-культурного життя Івано-Франківщини, єпископ Софрон Мудрий брав участь у відкритті Меморіального музею в рідному селі С. Бандери, Старий Угринів, у січні 1998 р. Під час виступу владика вкотре наголосив на необхідності патріотичного виховання та збереження історії українського народу, зазначивши, що «...коли ми стали на шлях національного відродження незалежності України, духовний поступ нації сьогодні необхідний і злободенний, як ніколи. Тому започаткування музею, цінної школи історії визначної людини, борця і мученика за найвищу ідею волі рідного народу від наїзників, колоністів і душолюбів. Тож прийшов час збирати у музей цінні зерна історії наших визвольних змагань, щоб вони видали плід свідомості і усвідомлення, ціною яких жертв, терпінь і крові окуплена наша нинішня воля» [2, с. 8].

У жовтні 1998 р. черговий раз виявивши власну патріотичну позицію, єпископ С. Мудрий освятив пам'ятник жертвам сталінських репресій в 1939-1941 роках у Дем'яновому Лазі, де під час благословення владика

підкреслював, що рукотворні свідки непростой української історії – водночас церковної, культурної й політичної – можуть слугувати осередками не лише духовно-культурного, але й патріотичного виховання української молоді, актуальність якого не потребує окремих пояснень.

Зокрема, владика брав активну участь у культурно-просвітницькій діяльності міста Івано-Франківська. Так, з нагоди освячення Статуту міста, 7 травня 1999 р., С. Мудрий розкрив позитивні сторони урбанізації, як підстави для переходу на вищий щабель розвитку цивілізації: «Історія вчить нас, що міське життя – це не що інше, як здобуток досвіду життя суспільного. Духовна історія людства, Біблія, розповідає нам як життя людей переходило до осілого а відтак міського ... Біблія відображає процес зростання міст і підвищення їх ролі в цивілізації» [7, с. 46]. С. Мудрий як представник УГКЦ намагався визначитися з позиціями та формулював свої настанови стосовно злободенних проблем сучасності, особливо духовних і соціальних: відродження духовності, протистояння спокусам споживацтва та конформізму, бідності і маргінальності.

Єпископ розумів гостру потребу плекання національної еліти, при цьому чітко усвідомлюючи історичні причини її знищення, якими він справедливо називав у тому числі й Голодомор 1932-1933 рр. Мислитель зауважує, що великою мірою «процес Голодомору української інтелігенції» тривав на зламі ХХ-ХХІ ст., він виражався у тому, що українська мова потребувала державної підтримки, українське шкільництво нищилось, був відчутним дефіцит різноманітних фахівців гуманітарної сфери, адже багато з них змушені були виїздити за кордон, слід зазначити, що нажалі ці процеси мають місце й у наш час.

Як журналіст із багаторічним стажем, С. Мудрий добре розумів вагому роль засобів масової інформації для популяризації духовних цінностей, про це він висловився у Слові з нагоди міжнародного телефестивалу «Різдво в Карпатах» (2003 р.): «Для доповнення літургійних богослужб, усіх народних обрядів, не можна було запропонувати кращого способу для прослави, звеличення та всенародного усвідомлення важливості дня народження Втіленого Слова Божого, як це робимо нині, міжнародною традицією – телефестивалем «Різдво в Карпатах» [1, с. 48]. Активно долучаючись до культурно-мистецького життя Івано-Франківщини, владика Софрон Мудрий брав участь у відкритті Всеукраїнського фестивалю «Прикарпатська весна» у травні 2009 р. Під час промови ієрарх УГКЦ окреслив християнські засади утворення духовного світу людини: «...любов Творця створила світ, видимий і невидимий, а на завершення цього всесвіту створила найкращий твір – людину з пернів земних та подиху Божого» [10, с. 41].

Оскільки громадянське становлення С. Мудрого відбувалось на Заході, то він добре розумів важливість толерантного ставлення до сусідів України, з метою зайняти гідне місце у великій європейській сім'ї народів. У цьому контексті на спільній зустрічі представників ієрархії католицьких церков України і Польщі, що відбулася у Львові 2003 р. єпископ наголошував на необхідності дотримання міжнаціональної толерантності задля збереження

добросусідських взаємин на міжнародній арені, не заважаючи на всі труднощі історичного співжиття українського і польського народів. Всі трагедії які, мали місце в минулому, на слушну доповідача, не повинні стати перешкодою для творення сучасних взаємин: «...нині нам треба бути не мрійниками, а прагматичними реалістами, тобто не жити лише минулим, а думати передусім про завтрашній день для побудови спільної європейської цивілізації» [9, с. 110]. Цими слова С. Мудрий доводить що християнська солідарність та толерантність є невід'ємними складовими суспільного вчення українського греко-католицизму, яке схвалює співпрацю кожного громадянина для загального добра, а участь у громадянському житті для представників цього вчення є загальним правилом.

Владика дуже критично характеризував період радянського тоталітарного режиму, справедливо вважаючи, що це був час не просто антирелігійної пропаганди а й дегуманізації свідомості молоді, нівелювання традиційних норм моралі. Так у Слові до учасників наради ректорів, настоятелів і духівників богословських семінарій візантійського обряду країн Європи, що відбулася 27 червня 1999 р. С. Мудрий з цього приводу зазначив, що десятиліття радянської пропаганди «призвели до створення вакууму в культурі поведінки людей... внаслідок цього особливо у молоді зникла повага один до одного, самоповага, прийшли в занепад столітні традиції і звичаї українського народу, які ґрунтувалися на християнській любові взаємоповазі, людській доброті і порядності» [6, с. 49]. Тоталітарний режим комунізму залишив руйнівні наслідки не тільки для життя церкви, але й для гуманістичної культури окремих народів. Зокрема, комунізм поширив та вніс у свідомість нових поколінь українців негативну ідею про церкву, священників, монахів і монахинь. Наслідки цього особливо відчуваються сьогодні у великих містах України в університетських і культурних середовищах, сприяючи зменшенню числа справжніх релігійно активних християн.

Як церковний правник і водночас український патріот С. Мудрий високо цінував прийняття Основного Закону України, справедливо міркуючи, що закладені у ньому положення необхідно обов'язково наповнити національно-патріотичним змістом: «... тільки політична зріла нація може в такій повноті й послідовності висловити принципові положення ідейні мотиви, які визначають головну мету Конституції. Добре те, що в основу цього документа покладено найвищий авторитет усіх законів – Творця всесвіту, Господа Бога. Саме в цьому я думаю, полягає неоціненна вартість Конституції України».

Феномен участі С. Мудрого у соціальному служінні для українського суспільства, охоплює практично всі сфери і вносить свою лепту у світоглядно-духовну орієнтованість майбутнього громадянства України. Характеризуючи становлення особи, родини, групи, нації С. Мудрий вважає необхідним з'ясувати етнополітичні, культурні й соціальні обставини творення ідентичності, як нації так і особи. Церковний педагог виділяє три фундаментальні елементи у процесі виховання національно свідомої особистості: обставини в яких відбувається виховання та формація, відповідне

навчання виховних та нормативних предметів, які будують людську особу в правді, насправді гуманна та християнська атмосфера. Розвиваючи думку ієрарх наголошує на належній еволюції кожного з цих елементів в історичному контексті та їх особливій ролі у процесі виховання [4, с. 5].

Висновки. На основі дослідження теоретичних та практичних аспектів соціального служіння С.Мудрого слід зазначити що його головні вектори є актуальними у процесі реалізації ефективної співпраці держави, церкви та громадянського суспільства. Реалізуючи свій соціальний потенціал за посередництвом С.Мудрого УГКЦ реагувати на виклики часу, зокрема на зміну пріоритетів при формуванні та функціонуванні релігійної духовності сучасного віруючого, специфіка якої виявляється через конструкти індивідуалізації.

Діяльність С. Мудрого з активізації соціального служіння Івано-Франківської єпархії засвідчує прагнення УГКЦ до захисту інтересів українського суспільства та української державної ідеї шляхом вирішення найважливіших завдань. На прикладі служіння владики переконаємось, що домінантною для УГКЦ є турбота про спільне добро всіх громадян через дотримання суспільного консенсусу і досягнення певного впливу на освітній процес й через участь у різноманітних просвітницьких заходах та програмах.

Завдяки соціальним ініціативам владики Мудрого УГКЦ зміцнила свої позиції і розширила церковну інфраструктуру та накопичила суттєві напрацювання в освітній і соціальній діяльності, модернізувала душпастирство молоді, спрямувавши його на відповідь викликам глобального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мудрий С. Слово з нагоди міжнародного телефестивалю «Різдво в Карпатах» (2003 р.) / С. Мудрий // Слово. – Вип. 2. – Івано-Франківськ: ІФТА, 2004. – С. 47 – 48
2. Мудрий С. Слово при відкритті меморіального музею в рідному селі Степана Бандери / С. Мудрий // Слова. – Вип. 1. – Івано-Франківськ: Вид-во Теологічна Академія, 2002. – С. 8 - 9.
3. Мудрий С. 31 жовтня 2002 р. у слові до учасників засідання Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення Івано-Франківської області / С. Мудрий // Слово. – Вип. 2. – Івано-Франківськ: ІФТА, 2004. – С. 25 - 29.
4. Мудрий С. Ідентичність східної католицької церкви / С. Мудрий // Нова Зоря. – Число 29. – 25 травня 1997 . – С. 5.
5. Мудрий С. Своєму слові про християнську духовність як чинник виховання / С. Мудрий // Слова. – Вип. 5. – Івано-Франківськ, 2011 – С. 237 - 243.
6. Мудрий С. Слові до учасників наради ректорів, настоятелів і духівників богословських семінарій візантійського обряду країн Європи / С. Мудрий // Слово. – Вип. 1. - Івано-Франківськ: ІФТА, 2002. – С. 48-50.

7. Мудрий С. Слово з нагоди освячення статуту міста Івано-Франківська / С. Мудрий // Слова. – Вип. 1. – Івано-Франківськ: Вид-во Теологічна Академія, 2002. – С. 46 - 47.
8. Мудрий С. Слово з нагоди спільного регіонального засідання представників Церкви, управлінь освіти та інших зацікавлених державних структур Львівської, тернопільської, Чернівецької та Івано-Франківської областей (Львів, 15.03.1997 р.) / С. Мудрий // Слова. – Вип. 1. – Івано-Франківськ: Вид-во Теологічна Академія, 2002. – С. 5 - 7.
9. Мудрий С. Слово на спільній зустрічі представників ієрархії католицьких церков України і Польщі / С. Мудрий // Слово. – Вип. 2. – Івано-Франківськ: ІФТА, 2004. – С. 108 - 111.
10. Мудрий С. Слово при відкритті Всеукраїнського фестивалю «Прикарпатська весна» / С. Мудрий // Слово. – Вип. 5. - Івано-Франківськ: ІФТА, 2011. – С. 41 - 42.
11. Нечвідова О. Софрон Мудрий: Нам належить тільки сьогодні / О. Нечвідова [електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://zbruc.eu/node/28664>
12. Яроцький П. Соціалізація католицької релігії як умова її збереження / П. Яроцький // Релігія-Світ-Україна. Колективна монографія в 3-х книгах. Книга III: Релігійні процеси в перспективі їх виявів. – К., 2012. – С. 457-475.

REFERENCES

1. Mudryi S. Slovo z nahody mizhnarodnoho telefestyvaliu «Rizdvo v Karpatakh» (2003 r.) / S. Mudryi // Slovo. – Vyp. 2. – Ivano-Frankivsk: IFTA, 2004. – S. 47 - 48
2. Mudryi S. Slovo pry vidkrytti memorialnoho muzeiu v ridnomu seli Stepana Bandery / S. Mudryi // Slova. – Vyp. 1. – Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Teolohichna Akademiia, 2002. – S. 8 - 9.
3. Mudryi S. 31 zhovtnia 2002 r. u slovi do uchasnykiv zasidannia Vseukrainskoi mizhvidomchoi koordynatsiino-metodychnoi rady z pravovoi osvity naselennia Ivano-Frankivskoi oblasti / S. Mudryi // Slovo. – Vyp. 2. – Ivano-Frankivsk: IFTA, 2004. – S. 25 - 29.
4. Mudryi S. Identychnist skhidnoi katolytskoi tserkvy / S. Mudryi // Nova Zoria. – Chyslo 29. – 25 travnia 1997 . – S. 5.
5. Mudryi S. Svoiemu slovi pro khrystyiansku dukhovnist yak chynnyk vykhovannia / S. Mudryi // Slova. – Vyp. 5. – Ivano-Frankivsk, 2011 – S. 237 - 243.
6. Mudryi S. Slovi do uchasnykiv narady rektoriv, nastoiateliv i dukhivnykiv bohoslovskykh seminarii vizantiiskoho obriadu krain Yevropy / S. Mudryi // Slovo. – Vyp. 1. - Ivano-Frankivsk: IFTA, 2002. – S. 48-50.
7. Mudryi S. Slovo z nahody osviachennia statutu mista Ivano-Frankivska / S. Mudryi // Slova. – Vyp. 1. – Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Teolohichna Akademiia, 2002. – S. 46 - 47.
8. Mudryi S. Slovo z nahody spilnoho rehionalnoho zasidannia predstavnykiv Tserkvy, upravlin osvity ta inshykh zatsikavlenykh derzhavnykh struktur Lvivskoi,

ternopilskoi, Chernivetskoï ta Ivano-Frankivskoi oblastei (Lviv, 15.03.1997 r.) / S. Mudryi // Slova. – Vyp. 1. – Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Teolohichna Akademiia, 2002. – S. 5 - 7.

9. Mudryi S. Slovo na spilnii zustrichi predstavnykiv iierarkhii katolytskykh tserkov Ukrainy i Polshchi / S. Mudryi // Slovo. – Vyp. 2. – Ivano-Frankivsk: IFTA, 2004. – S. 108 - 111.

10. Mudryi S. Slovo pry vidkrytti Vseukrainskoho festyvaliu «Prykarpatska vesna» / S. Mudryi // Slovo. – Vyp. 5. - Ivano-Frankivsk: IFTA, 2011. – S. 41 - 42.

11. Nechvidova O. Sofron Mudryi: Nam nalezhyt tilky sohodni / O. Nechvidova [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do statti: <http://zbruc.eu/node/28664>

12. Yarotskyi P. Sotsializatsiia katolytskoi religii yak umova yii zberezhennia / P. Yarotskyi // Relihiia-Svit-Ukraina. Kolektyvna monohrafiia v 3-kh knyhakh. Knyha III: Relihiini protsesy v perspektyvi yikh vyiv. – K.,2012. – S. 457-475.

*Стаття надійшла до редакції 28.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 17.02.2024 р.*